

УДК 343.6

С.В. ГРИНЧАК,

канд. юрид. наук, доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

НЕЗАКОННА ТРАНСПЛАНТАЦІЯ, ВЧИНЕНА ВІДНОСНО ДОНОРА EX MORTUO

Ключові слова: незаконна трансплантація, донор-труп, реципієнт, органи або тканини, порушення порядку трансплантації, моделі згоди

Розбудова сучасної демократичної держави неможлива без всебічного забезпечення прав і свобод людини. Орієнтири України на міжнародні стандарти в галузі прав людини вимагають від нашої держави реального забезпечення проголошених в Основному Законі прав і свобод людини. Обов'язковою умовою реалізації цих конституційних приписів є забезпечення якісної і кваліфікованої медичної допомоги, яка є критерієм, що фактично обумовлює якість життя людини в цілому, визначає стан захищеності кожного члена громадянського суспільства. Для реалізації прав і свобод людини необхідним є створення системи юридичних гарантій їх забезпечення. Однією з правових гарантій, що забезпечує реалізацію права громадян на отримання належної медичної допомоги є Кримінальний кодекс України. Він містить низку норм, що охороняють життя та здоров'я особи у медичній сфері. Декілька таких норм містяться в ст.143 КК України, в якій передбачено кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини.

Незважаючи на те, що за останні роки з'явилися чимало досліджень присвячених питанням кримінальної відповідальності за незаконну трансплантацію¹, зокрема Ю.О. Лісі-

¹ Тут і надалі терміни «порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини» та «незаконна трансплантація» вживаються як тотожні за змістом.

циної, О.О. Мисливої, А.В. Мусієнка, С.С. Тихонової, Г.В. Чеботарьової та інших науковців, але рівень наукового дослідження цього питання є недостатнім. З цілого ряду важливих питань кваліфікації кримінальної трансплантації на сьогодні відсутня єдність думок. Тому встановлення підстав кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини є нагальною потребою науки кримінального права і метою цієї статті.

Частина 1 ст.143 КК за способом визначення кримінальної протиправності є бланкетною нормою і для встановлення її змісту необхідно звернутися до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» (далі – Закон про трансплантацію) та Основ законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи).

Трансплантація – це спеціальний метод лікування, який являє собою медичну операцію по вилученню органів або тканин у донора і пересадку їх реципієнту на умовах і в порядку, визначеному в законодавстві України.

Для проведення трансплантації потрібний донорський матеріал, який може бути отриманий від людини або тварини. Враховуючи, що порядок вилучення ксенотрансплантатів не має кримінально-правового значення в контексті ст.143 КК України, зупинимося на вилученні органів або тканин в людини. Особливості правового регулювання донорства органів або тканин людини перш за все залежать від того, хто є донором: жива людина (донор «ex vivo») чи тіло померлої особи (донор «ex mortuo»). Перед медичною наукою та закладами охорони здоров'я сьогодні, поряд із завданням боротьби із захворюваннями, стоїть не менш важливе завдання «збереження здоров'я здорових», тобто вилучення анатомічних матеріалів у живого донора може проводитись лише за відсутності придатних для пересадки органів або тканин трупа. Крім того, слід пам'ятати, що від живого донора без суттєвої втрати для його здоров'я можна взяти лише тканини, кістковий мозок і в деяких випадках одну з нирок, як парний

орган, а з організму мертвого донора є можливість отримати й непарні органи [1, с.5] (серце, легені, серцево-легеневий комплекс, печінку та ін.), вилучення яких у донора «*ex vivo*» неминує призвело б до його смерті [2, с.33–35]. Через те базисом клінічної трансплантології в Україні, як і в більшості країн світу, визнано посмертне донорство [3, с.387] фрагментів людського організму [4, с.20]. Крім того, необхідно зазначити, що за підрахунками медиків вилучені органи та тканини в одного донора-трупа можуть врятувати життя восьми та покращити його 50 особам [5].

Це дає підстави об'єднати різні види порушень порядку трансплантації органів або тканин людини, які вчинені відносно донора *ex mortuo*, в окрему групу діянь, які входять до об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч.1 ст.143 КК України. Такими порушеннями, на нашу думку, є наступні:

1. Вилучення органів або тканин у донора «*ex mortuo*» без отримання згоди на такі дії. Порядок отримання згоди на вилучення анатомічних матеріалів людини в донора-трупа, який існує у світі, можна поділити на декілька моделей [6, с.184–188; 7, с.94–101]. Кожна модель правового регулювання вилучення органів або тканин у померлого прагне максимально врахувати його прижиттєву волю, але жодна з них, на жаль, не позбавлена недоліків та серйозних заперечень [8, с.238] і уникнути цього на сьогодні не видається можливим [9, с.206].

Так, модель згоди (припущення згоди, презумпція згоди від лат. *praesumptio* – «пропозиція») констатує дозвіл кожного члена суспільства на донорство після його смерті, тобто «припускається наявність прижиттєвої згоди померлої особи на вилучення трансплантатів, а людина, яка з будь-яких причин не хоче, щоб її органи після смерті були використані для пересадки іншим людям, повинна передчасно зробити відповідну заяву» [10, с.154]. Таким чином, єдиною підставою вважати неправомірним вилучення анатомічних матеріалів після смерті людини може бути лише надана за життя заява про незгоду з по-

смертним донорством. Модель згоди використовується багатьма країнами (Білорусією, Киргизією, Австрією, Бельгією, Данією та ін.). Перевагами такого підходу є перш за все його ефективність для цілей клінічної трансплантації, яка веде до збільшення кількості донорського матеріалу [11, с.14; 12, с.86, 87] і, як наслідок, – до більш стрімкого розвитку цього методу лікування та надання медичної допомоги більшій кількості хворих. Щороку для спасіння невиліковних хворих потрібно не менше 1 мільйона донорських органів. Ця потреба задовольняється лише на 5–6 % [13, с.174]. Але не менш значним є і недолік моделі згоди: вона грубо порушує основні конституційні права громадян, а саме – право на свободу та недоторканність особи, де тілесна (фізична) недоторканність особи є складовою частиною особистої недоторканності [14, с.88].

Від презумпції згоди на сьогодні відмовилися у Франції, Іспанії, Хорватії, Швеції, Ізраїлі та інших державах, що свідчить про зближення та уніфікацію систем правового регулювання посмертного донорства різних країн світу [4, с.56].

Друга модель – модель запиту згоди (система згоди, система договору), яка має свої підвиди: а) модель звуженої волі, яка ґрунтується на чіткому волевиявленні потенційного донора за життя на можливе вилучення його органів після смерті. В Європі ця модель ніде не використовується, але була запропонована в законопроекті партії Зелених та деяких інших депутатів ФРН [7, с.98]. Найбільша небезпека при реалізації цієї моделі полягає в тому, що донорів може виявитися надто мало. До їх числа також не увійдуть особи, які бажали стати донорами, але висловили своє бажання не досить чітко за життя; б) модель розширеної згоди – найбільш поширена в Європі, яка надає право вилучати донорський матеріал не тільки при наявній згоді донора, отриманій за його життя, але й при отриманні згоди від родичів після смерті донора. Як правило, згода потенційного донора засвідчується документально, шляхом заповнення «картки донора», ці відомості ніде не реєст-

руються та не зберігаються, а у разі зміни волевиявлення особа просто знищує цю картку. Так, наприклад, в США процедура отримання картки донора найчастіше проводиться при оформленні прав водія [15, с.13; 16, с.30–32]. Модель запиту згоди прийнята в законодавствах Канади, Франції, Італії та інших країнах світу. Багато заперечень в цій моделі викликає положення про надання родичам права вирішувати за померлу людину долю її тіла. Ця проблема певною мірою полегшується тією обставиною, що родичі розглядаються не як представники власної думки, а як виразники волі померлого, як найбільш достовірні джерела його волі, яку він, можливо, коли-небудь виражав. Але слід пам'ятати, що родичі в момент смерті близької людини перебувають у стані шоку і не можуть в повною мірою і ясно вирішувати питання донорства анатомічних матеріалів, адже такі питання є надзвичайним психічним навантаженням [17, с.5; 19].

Згідно з опитуванням, проведеним Українським інститутом соціальних досліджень, 66 % опитаних (всього 2204 респонденти) не готові надати згоду на використання своїх органів після смерті, в першу чергу, через страх зазнати посягання на власне життя заради анатомічних матеріалів [17, с.5]. Схожі результати опитування отримали кореспонденти УНІАН [18].

Третя модель – інформаційна. Суть її полягає в тому, що при відсутності чіткого волевиявлення потенційного донора на вилучення трансплантата до вирішення питання, так само як і при попередній моделі, залучаються родичі. Вони інформуються про можливу трансплантацію органів і можуть протягом певного часу заявити свою згоду або незгоду на такі дії медичного закладу. Якщо протягом встановленого строку незгода не буде виражена, вилучення анатомічних матеріалів допускається. Тим родичам, у яких немає бажання вирішувати питання вилучення органів або тканин, за будь-яких причин надається право не приймати вказане рішення [7, с.99]. Ця модель використовується країнами Скандинавії. У даному випадку мовчання родичів

з приводу посмертного донорства розглядається як згода на вилучення трансплантата, що викликає обґрунтований сумнів такого підходу.

Існують і інші моделі, які певним чином комбінують вищезазначені, але найбільшого свого поширення отримали перша та друга моделі правового регулювання вилучення органів або тканин у донора *ex mortuo* [13, с.174; 19, с.74; 20, с.60–61].

В Україні Законом про трансплантацію закріплено модель запиту згоди. Згідно ст.16 цього закону кожна повнолітня дієздатна особа може заявити про згоду або незгоду стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті. За відсутності такої заяви анатомічні матеріали у померлої повнолітньої дієздатної особи можуть бути взяті за згодою подружжя або родичів, які проживали з нею до смерті. З приводу порядку надання згоди одним із подружжя або родичами, які проживали разом із донором, виникає важливе питання: можливо чи ні вилучати анатомічні матеріали у випадку виникнення колізії згоди між наведеними суб'єктами? Вирішити існуючу в Законі про трансплантацію прогалину можливо шляхом нормативного закріплення послідовності, в якій один із подружжя та родичі повинні надавати згоду на трансплантацію. В такому випадку волевиявлення особи, покликаній до вираження згоди раніше, позбавляло б права проявляти волю тих осіб, які по черговості йдуть нижче [21, с.130, 131]. В померлих неповнолітніх, обмежено дієздатних або недієздатних осіб анатомічні матеріали можуть бути вилученні за згодою їх законних представників.

Вилучення анатомічних матеріалів у померлої особи для трансплантації також не допускається в разі заяви цієї особи за життя про незгоду бути донором. У померлої повнолітньої дієздатної особи, заява якої щодо донорства відсутня, а також у неповнолітніх, обмежено дієздатних та недієздатних осіб взяття анатомічних матеріалів не допускається, якщо на це не отримано або неможливо отримати згоду уповноважених осіб.

Таким чином, вилучення органів або тканин людини в донора-трупа без її згоди, наданої за життя, або без згоди одного з подружжя, родичів, які проживали з донором до його смерті, або без згоди законних представників повинно кваліфікуватися як порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини. Прикладом таких злочинів є діяльність працівників Центральної лабораторії Координаційного центру трансплантації МОЗ, які без належно отриманої згоди рідних вилучали кістки та тканини в трупів і відправляли їх до Німеччини. Деяким родичам пропонували гроші, надавали безкоштовне гримування трупа, інші похоронні послуги з метою отримати згоду на вилучення анатомічних матеріалів. За повідомленням Шевченківської прокуратури м. Києва, мали місце дев'ять доведених епізодів таких злочинів [5].

Ігнорування волі уповноважених осіб щодо надання дозволу на вилучення анатомічних матеріалів у донора-трупа вбачається і в матеріалах іншої кримінальної справи, порушеної щодо працівників бюро судмедекспертизи, які попросили дозвіл у дочки померлого на вилучення у нього кількох ділянок шкіри, нібито для дітей, яким необхідна пересадка шкіри. У подальшому з'ясувалося, що крім шкіри, були вилучені частини кісток та деякі хрящі [22].

Модель запити згоди (презумпція незгоди), яка закріплена законодавством України, є досить демократичною, але лікарі-трансплантологи України наголошують, що Закон про трансплантацію окремими своїми положеннями значно ускладнив роботу фахівців з пересаджування органів. Брак донорських органів, який виник внаслідок реалізації цього Закону, досить часто призводить до смерті хворих людей, які потребували операції пересаджування, але так і не дочекались її. Лікарі вважають, що чинний Закон більшою мірою захищає права померлих, а не хворих, які мають потребу в трансплантації життєво важливих органів. Як зазначає Головний трансплантолог МОЗ О.С. Никоненко, сучасний стан

трансплантології в Україні незадовільний і позитивних зрушень поки що не видно. Трупа трансплантація, яка розвинена в усьому світі і є ознакою прогресу, в Україні повністю призупинена [16].

Вирішити наведені проблеми Міністерство охорони здоров'я України запропонувало шляхом заміни існуючої в Україні моделі запити згоди на модель згоди (презумпція згоди) [24].

Зокрема, в ст.15 проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» зазначено, що взяття органів та тканин у померлих осіб для трансплантації дозволяється з моменту визначення людини померлою в порядку, який встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. З цього загального правила в законопроекті передбачені такі винятки: 1) кожна повнолітня дієздатна особа має право прижиттєво письмово заявити про незгоду щодо посмертного донорства її органів та тканин; 2) заяву про незгоду на вилучення органів та тканин для трансплантації також можуть подати чоловік або дружина померлого, а за їх відсутності – один з близьких родичів померлого (батьки, діти, рідні брати і сестри, дід, бабка, онуки) або його законні представники; 3) у померлих неповнолітніх, обмежено дієздатних або недієздатних осіб анатомічні матеріали можуть бути вилученні за згодою їх законних представників; 4) у разі необхідності проведення судово-медичної експертизи анатомічні матеріали у померлого донора беруться лише з дозволу і в присутності судово-медичного експерта [25].

Під час обговорення вказаного законопроекту необхідно врахувати, що рівень усвідомлення українським населенням проблеми посмертного донорства сьогодні надзвичайно низький, наше суспільство не підготовлене до адекватного сприйняття ідей трансплантації та позитивного вирішення проблеми дефіциту донорського матеріалу. Аналіз публікацій у

засобах масової інформації свідчить, що громадська думка щодо трансплантації в Україні або не сформувалася, або є негативною. Причинами такого ставлення суспільства є недостатня або осудлива інформація про трансплантацію. ЗМІ, як правило, друкують сенсаційні, часто не перевірені та не професійно висвітлені відомості негативного характеру, що значно дискредитує перспективний науковий напрямок, у розвитку якого Україна ще не втратила передових позицій. Громадянам бракує об'єктивної інформації про можливість цього прогресивного методу лікування. Держава, медичні організації й установи, церква повинні пробудити співчуття людей до тих хворих, які перебувають у критичній ситуації й цілком залежать від пожертвувань донорських органів. Змінити суспільну думку можливо шляхом відкритої дискусії, проведенням значної інформативної та роз'яснювальної роботи з населенням. Час для такої надзвичайно важливої дискусії в Україні давно настав [23, с.26–31; 26, с.37].

2. Вилучення у донора-трупа органів або тканин, які заборонено вилучати. Отримавши належним чином згоду на взяття органів або тканин від донора *ex mortuo* та встановивши факт його смерті, є всі підстави для вилучення в нього органів або тканин. Перелік анатомічних матеріалів, дозволених до вилучення, та порядок такого вилучення чітко врегульовані законодавством. Так, МОЗ України встановило, що в донора-трупа можна вилучати [28] серце, легені, комплекс «серце-легені», печінку, нирки, підшлункову залозу з 12-палою кишкою та селезінку. Порядок вилучення цих органів визначений Інструкцією щодо вилучення органів людини в донора-трупа [27], яка зазначає, що заготівлю органів та їх консервацію здійснюють виїзні бригади служби заготівлі донорських органів центрів трансплантації, які створюються в закладах охорони здоров'я, що мають право здійснювати вилучення органів у живих донорів і донорів-трупів. До складу таких бригад входять один-три лікарі-хірурги (залежно від виду та обсягу донорського матеріалу), лікар-анестезіолог,

дві операційні сестри. Бригади зобов'язані суворо дотримуватися положень Закону про трансплантацію та цієї Інструкції. Залежно від стану донора, вилучення органів здійснюється у визначеній послідовності. Якщо є можливість заготівлі серця, комплексу «серце-легені», печінки, в разі необхідності бригади зобов'язані транспортувати померлого до медичного закладу, що має право здійснювати вилучення таких органів у донорів-трупів та їх трансплантацію, а після вилучення органів повернути труп назад до лікувального закладу. Після вилучення органів бригади доставляють або забезпечують доставку донорського органа (у разі територіальної віддаленості) в закріплений регіональний центр.

Крім вилучення органів у донора-трупа, чинним законодавством дозволяється вилучати й інші анатомічні матеріали, зокрема, м'які тканини, тканини опорно-рухового апарату, судини та клапани, інші тканини та фетальні матеріали після штучних абортів [28]. Порядок їх вилучення теж встановлений спеціальною Інструкцією [29], і в більшості своїй ця процедура схожа на порядок вилучення органів у донора трупа, який аналізувався раніше.

Наведені переліки органів та інших анатомічних матеріалів, які дозволені до вилучення в донора-трупа, є вичерпними, тому кримінально караним слід вважати вилучення будь-яких інших анатомічних матеріалів, не передбачених у цих нормативних актах.

Кожне вилучення донорських органів або тканин повинно оформлятися спеціальним актом про їх вилучення в донора-трупа, крім того вилучення органів фіксується в історії хвороби померлого, а в разі потреби і в акті судово-медичної експертизи трупів.

3. Інші порушення порядку трансплантації органів або тканин людини, вчинені відносно донора «*ex mortuo*». Наприклад, спотворення тіла донора-трупа при вилученні анатомічних матеріалів людини, адже ці дії закон про трансплантацію прямо забороняє, а в певних випадках вимагається дотримання косметичних норм роботи з тілом померлого, проведення повного туалету, протезування донора-трупа

[29]; порушення принципу колегіальності при констатації смерті, вилученні органів або тканин у донора «ex mortuo» [30]; участь у вилученні анатомічних матеріалів у донора-трупа особи, яка перебувала в складі консилиуму по констатації факту смерті цього донора, та ін.

На думку А.В. Мусієнка в КК України не встановлена відповідальність за незаконне вилучення органів або тканин померлої людини для трансплантації або з іншою метою, що останнім часом стало дуже прибутковою справою, а тотальний дефіцит донорських органів провокує медичних працівників на незаконне вилучення в померлих людей органів або тканин [31, с.8]. Проте, як уже зазначалося, диспозиція ч.1 ст.143 КК за способом визначення кримінальної протиправності є бланкетною. Аналіз чинного законодавства, яке регулює порядок трансплантації, дає підстави зробити однозначний висновок, що незаконне вилучення органів або тканин у донора «ex mortuo» для майбутньої трансплантації входить до об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч.1 ст.143 КК.

Прикладом недотримання порядку трансплантації органів або тканин людини, вчинених відносно донора ex mortuo, є незаконні дії, виявлені в ході розслідування кримінальної справи працівниками прокуратури. Згідно з матеріалами цієї справи асоціація лікарів та обласне бюро судмедекспертиз, не маючи належних правових підстав, здійснювали забір та консервацію трансплантатів, вилучених у донора-трупа. Внаслідок такої діяльності вилучено 420 кілограмів кісток людського походження (сорок два комплекти, по 10 кілограмів кожен), які були відправлені громадянином М. до США, на загальну суму 13,5 тис. дол. США [32, с.85].

Таким чином, незаконна трансплантація вчинена відносно донора-трупа, з об'єктивної сторони цього злочину (ч.1 ст.143 КК) проявляється хоча б в одному з наступних діянь: вилучення у донора-трупа органів або тканин, які заборонено вилучати; вилучення у донора-трупа анатомічних матеріалів без отримання відповідної згоди; або вчинення будь-якого

іншого порушення порядку трансплантації відносно донора-трупа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пясковський В. Цивільно-правові аспекти взяття гомотрансплантатів після смерті донора // Юридичний вісник України. 05–11.05.2001. № 18. С. 5.
2. Коробцова Н. Тілесна недоторканість людини та правові аспекти трансплантації органів і тканин // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. № 7. С. 33–35.
3. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України : підручник / за заг. ред. С. Г. Стеценка. – Київ. : Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
4. Тихонова С. С. Прижизненное и посмертное донорство в Российской Федерации: Вопросы уголовно-правового регулирования. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 321 с.
5. Десятникова И. В Украине все работы, связанные с пересадкой клеток и эмбрионов, на 100 процентов незаконны, утверждают специалисты // Факты и комментарии. – 30.04.2005.
6. Жалинская А. А. Дискусии по поводу законодательства о трансплантации в ФРГ (Обзор) // Государство и право. 1998. № 4. С. 184–188.
7. Жалинская-Рерих А. А. Закон ФРГ о трансплантации органов 1997 г.: конституционные и уголовно-правовые следствия // Право и политика. 2000. № 7. С. 94–101.
8. Мислива О. О. Донорство органів і тканин людини: яким йому бути в Україні? // Науковий вісник Юрид. акад. МВС України. 2005. № 1 (20). С. 278–285.
9. Кашинцева О. Ю. Право біоетики та медичне право: новий напрямок наукових досліджень Київського університету права НАН України // Часопис Київськ. ун-ту права. 2009. № 4. С. 202–208.
10. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України; Інсти-

тут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2003. 219 с.

11. Саенко В. Ф., Костенко А. А. Современное состояние трансплантации органов в Украине // Doctor. Журнал для практикующих врачей. 2004. № 4. С. 14–16.

12. Широков К. С. Согласие лица на причинение вреда его здоровью при трансплантации органов или тканей: условия правомерности // Известия вузов. Правоведение. 2008. № 1. С. 86–92.

13. Степанова Е. Н. Социологическая оценка правового регулирования органного донорства для трансплантации в России // Вестник Московск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. 2002. № 4. С. 174–178.

14. Малеина М. Н. Человек и медицина в современном праве : учебн. и практич. пособие. М. : Изд-во БЕК, 1995. 272 с.

15. Долбин А. В. Морально-этические и юридические положения трансплантологии в России // Трансплантология. Руководство / под ред. В. И. Шумакова. М. : Медицина ; Тула : Репроникс Лтд, 1995. С. 9–21.

16. Захаров В. В., Кичатый С. В., Лиходенко В. А., Ахламова Ю. И. Морально-этические, правовые, социальные и религиозные аспекты трансплантологии // Трансплантология. Додаток до журналу. Матеріали III з'їзду трансплантологів України (м. Донецьк, 6–8 жовтня 2004 р.). 2004. Т. 7. № 3. С. 30–32.

17. Сасенко В. Ф., Костенко А. А. Трансплантация органов від донорів-групів – спосіб врятувати невиліковних хворих. Етичні питання // Трансплантологія. 2004. Т. 6. № 2. С. 4–11.

18. Мартиненко Ю. Україна – «чорний експортер» людських органів. URL: <http://healthunion.net/ukr/detail/186714>.

19. Мусієнко А. В. Проблемні аспекти правового регулювання в Україні трансплантації органів та тканин // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2002. № 1. С. 72–75.

20. Салагай О. О. Трансплантация органов и тканей человека в международно-правовых

и сравнительно-правовых аспектах // Российская юстиция. 2010. № 7. С. 58–64.

21. Дргонец Я., Холлендер П. Современная медицина и право: Пер. со словац. / Я. Дргонец, П. Холлендер. М.: Юрид. лит., 1991. 336 с.

22. Корчинський В. Українські медики торгують органами // Сьогодні. 25.08.2009. С. 4.

23. Грищенко В. Етичні питання клітинної й тканинної трансплантації // Вісник НАН України. 2002. № 1. С. 26–31.

24. Закон про трансплантацію: зміни – на краще? URL: <http://www.vz.kiev.ua/zakon-pro-transplantaciyu-zmini-na-krashhe>.

25. Законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині». URL: <http://www.apteka.ua/article/204511>.

26. Слонецький Б. І. Юридичні передумови трансплантації в Україні // Трансплантологія. 2004. Т. 7. № 3. С. 37–39.

27. Інструкція щодо вилучення органів людини у донора-трупа / затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25.09.2000 // Офіційний вісник України. 2000. № 42. Ст. 1804.

28. Перелік анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів дозволених до вилучення у донора-трупа та мертвого плоду людини / затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25.09.2000 № 226 // Офіційний вісник України. 2000. № 42. Ст. 1804.

29. Інструкція щодо вилучення анатомічних утворень, тканин та їх компонентів у донора-трупа / затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25.09.2000 // Офіційний вісник України. 2000. № 42. Ст. 1804.

30. Мазур Н. А. Основные принципы правового регулирования и документальное сопровождение трансплантации в Украине // Трансплантологія. 2004. Т. 7. № 3. С. 45–51.

31. Мусієнко А. В. Запобігання злочинам у сфері трансплантації органів або тканин людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 20 с.

32. Бантишев О., Гуменюк М., Шамара О. | Щодо доцільності визначення предметом контрабанди трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини // Юридичний радник. 2006. № 4 (12). С. 85–87.

Гринчак С. В. Незаконна трансплантація, вчинена відносно донора ex mortuo // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 3. С. 19–26. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_6.pdf

Досліджується кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію. Проведено детальний аналіз вилучення органів або тканин у донора-трупа без отримання згоди на такі дії, вилучення у донора-трупа органів або тканин, які заборонено вилучати та інших видів порушень порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Гринчак С.В. Незаконная трансплантация, совершенная относительно донора ex mortuo

Исследуется уголовная ответственность за незаконную трансплантацию. Проведен детальный анализ изъятия органов или тканей у донора-трупа без получения согласия на такие действия, изъятия у донора-трупа органов или тканей, которые запрещено изымать и других видов нарушений порядка трансплантации анатомических материалов человека.

Grynchak S.V. Illegal Transplantation Committed Concerning to the Donor Ex Mortuo

The article examines the criminal responsibility for illegal transplantation. The removal of organs or tissues from the donor corpse without obtaining agreement for such actions, extractions of forbidden organs or tissues from the donor body, other types of violations of the order of transplantation of human anatomical materials are analyzed.